

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

ISSN: 2980-1117

Cilt: 4

Sayı: 7

1. Haziran 2024

Volume / المجلد: 4

Issue / العدد: 7

June / حزيران 2024

Taha Abdülhafız
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
İslami Araştırmalar Enstitüsü Yüksek
Lisans Öğrencisi
abdulhafiz.taha@student.asbu.edu.tr
 ORCID: 0000-0002-4839-9917

Arûsiyye ve Nakşibendiyye Tarikatı
Şeyhlerinden Muharrem Küçük'ün Hayatı
ve Tasavvufî Görüşleri
Life And Sufi Views of Muharrem Küçük,
Sheikh of The 'Arûsiyya and
Naqshbandiyya Sects

Atıf: Abdülhafız, T. (2024). Arûsiyye ve Nakşibendiyye Tarikatı Şeyhlerinden Muharrem Küçük'ün Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri. *Din ve İnsan Dergisi*, 4 (7), 158-182.

 DOI: 10.69515/dinveinsan.1489043

Makale Türü / Article Information: Araştırma Makalesi / Research Article

Yükleme Tarihi / Received Date: 23.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.06.2024

Yayımlanma Tarihi / Published Date: Haziran 2024

İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 158-182

İntihal

Plagiarism / انتحال

Bu makale intihal programında taranmıştır.

This article was checked in the plagiarism program.

تم مسح هذه المقالة في برنامج الانتحال

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; International standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

Arûsiyye ve Nakşibendiyye Tarikatı Şeyhlerinden Muharrem Küçük'ün Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri

Life And Sufi Views of Muharrem Küçük, Sheikh of The 'Arûsiyya and Naqshbandiyya Sects

Özet

Çalışmada mutasavvıf Muharrem Küçük'ün (ö. 1983) hayatı ve not defterinde yer verdiği tasavvuf kavramlarından hareketle tasavvufi görüşleri ele alınmıştır. Muharrem Küçük'ün Nakşibendiyye tarikatı şeyhi olmasının yanında aynı zamanda Arûsiyye tarikatından hilafeti bulunmaktadır. Henüz hayatı hakkında makale düzeyinde bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle makalenin alandaki önemli bir boşluğu doldurması hedeflenmektedir. Çalışmada Muharrem Küçük'ün doğumu, çocukluk yılları, iş hayatı, ahlâkı, ibadetleri, tarikatı, şeyhleri üzerinde durulmuş, tasavvuf düşüncesini yansıtan not defterindeki bilgiler diğer tasavvuf kaynakları ile mukayeseli olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda yeri geldikçe klasik tasavvuf kitaplarına, tasavvuf alanında günümüzde yazılan bazı eserlere başvurulmuştur. Muharrem Küçük'ün kızı ile yapılan görüşme neticesinde Muharrem Küçük hakkında birçok malumat elde edilmiş, özellikle doğumu, çocukluğu, iş hayatı, ahlâkı ve menkıbeleri hakkında başka kaynaklarda yer almayan bilgilere ulaşılmıştır. Bununla birlikte örnek olması açısından Muharrem Küçük'ten geriye kalan Osmanlıca not defterlerinden bir tanesi incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Muharrem Küçük'ün not defterinde 1964 tarihinin yazıldığı tespit edilmiştir. Nitekim Küçük'ün tasavvuf kavramları hakkındaki görüşleri ancak bu not defteri vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Bunun yanı sıra, çalışma bir yandan Muharrem Küçük'ün kendisinden sonra halife bırakıp bırakmadığı sorusuna diğer yandan Küçük'ün müridlerine ne tür zikirler verdiği sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendiyye, Arûsiyye, tasavvuf kavramları, Muharrem Küçük.

Abstract

In the study, the life and mystical views of Sufi Muharrem Küçük were discussed. Muharrem Küçük, in addition to being the sheikh of the Naqshbandiyya sect, is also the calip of the 'Arûsiyya sect. There is no research-level study about his life yet. In this respect, the article aims to fill an important gap in the field. In the study, Muharrem Küçük's birth, childhood years, work life, morals, worship practices, sect, and sheikhs were discussed, and the information in his notebook, which reflects his Sufi thoughts, was comparatively analyzed with other Sufi sources. In this context, references were made to classical Sufism books and some contemporary works on Sufism. As a result of the interview with Nezahat Mert, the daughter of Muharrem Küçük, a lot of information was obtained about Muharrem Küçük, especially information about his birth, childhood, work life, morals and legends that were not included in other sources. However, as an example, one of the remaining notebooks in Ottoman Turkish from Muharrem Küçük was examined and included in the study. It has been determined that the year 1964 is written in Muharrem Küçük's notebook. Indeed, Küçük's views on Sufi concepts can only be identified through this notebook. On the one hand, the study sought an answer to the question of whether Muharrem

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / Issue / المجلد: 4 / Cilt / Volume

Küçük appointed a successor, and on the other hand, it also tried to find an answer to the question of what kind of dhikr Küçük gave to his disciples.

Keywords: Mysticism, Naqshbandiyya, 'Arüsiyya, sufi concept, Muharrem küçük.

Giriş

İslami ilimler arasında insanın kişisel gelişimini tamamlamasına yardımcı olan tasavvuf, aynı zamanda insanı içsel varlığını anlamaya yönelik bir arayışa davet etmektedir. Bununla birlikte tasavvuf, kalbi saran sisleri dağıtarak insanın varoluşunun derûnundaki gerçekleri keşfetmesine olanak sağlayan bir manevi rehber sistemidir. Tarih boyunca manevi rehberler insanları irşad etmek için gelmişlerdir. Çalışmada manevi rehberlerden biri olan 20. Yüzyıl mutasavvıflarından Muharrem Küçük'ün hayatı, ahlâkı, menkıbeleri ve büyük oranda da tasavvufi görüşleri not defterindeki kayıtlar ve kızı ile yapılan görüşmelerde elde edilen bilgiler ışığında değerlendirilip sunulmuştur. Bundan önce mutasavvıf Muharrem Küçük'ün hayatını ve tasavvufi görüşlerini ele alan akademik bir çalışma yapılmaması, makale düzeyinde yapılan çalışmanın önemini göstermektedir. Böylelikle akademik boyutta ele alınan çalışmanın alana katkı sunması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte iki tarikattan hilâfeti olan şeyh Muharrem Küçük'ün tasavvufi görüşleri akademik bir çalışma ile değerlendirilip bilim dünyasına kazandırılmış olacaktır.

Çalışmada deskriptif (betimleyici, tasviri) yöntem esas alınmıştır. Muharrem Küçük'ün not defteri, kızı ile yapılan görüşme, klasik tasavvuf eserleri ve modern zamanda yazılmış kitaplarla sınırlandırılan çalışma ağırlıklı olarak not defterindeki tasavvufi görüşleri üzerinden ilerlemiştir. Çalışmada not defterinde geçen tanımlar, ilgili tasavvuf kavramları başlıkları altında toplanıp düzenlenmiştir. Bunun yanında tasavvuf kavramları için öncelikle klasik tasavvuf eserlerindeki terim anlamları üzerinde durulmuş, ihtiyaç halinde çağdaş tasavvuf eserlerine de müracaat edilmiştir. İlgili kavramın klasik eserdeki terim anlamı verildikten sonra Muharrem Küçük'ün kavram hakkındaki görüşleri belirtilmiştir. Böylelikle mutasavvıf Muharrem Küçük'ün, ilgili tasavvuf kavramları hakkında, klasik eserlerde yazan bilgilerden daha farklı bir yorum yapıp yapmadığının anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmada dağınık bir şekilde bulunan not defterindeki bilgiler bir araya getirilerek tasnif edilmiştir. Her kavram klasik tasavvuf eserleri ile mukayese edilip ilgili kavramın sonunda değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Hayatı

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Volume / Cilt

Muharrem Küçük 1905 yılında İstanbul Terkos Karaburun'da dünyaya gelmiştir. Ailesi İstanbul'a Rize'den gelmiştir. Babası Zaim Küçük'ün, Osmanlı sarayında çalıştığı bilinmekle birlikte hangi görevde vazifeli olduğu tespit edilememiştir. Muharrem Küçük'ün beş kardeşi bulunmaktadır. Bebekken "Dervişler ninnisi"ni çok sevdiği ve ondan başka ninni duyunca ağladığı rivayet edilmektedir. Küçük, çocukken yüklük dolabının içine saklanıp lafza-i Celâl zikri yaptığına dair rivayetler onun küçüklükten itibaren dindar bir muhitte yetiştirildiğini göstermektedir. Ayrıca Muharrem Küçük'ün not defterlerinden yola çıkarak Osmanlı alfabesini ve Latin alfabesini bildiği anlaşılmaktadır. Kitaplığında Arapça kitapların da bulunması Arapça bildiği ihtimalini doğurmaktadır.

Muharrem Küçük askerliğini Çorlu'da yapmıştır. İlk şeyhi olan Ali Timur Efendi (ö. 1938) ile de burada askerlik yaparken tanıştığı kaydedilmektedir (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024). Ali Timur Efendi, Ahmet Canib Efendi'nin (ö. 1990) müşdididir. Ayrıca, ilm-i ledün sahibidir. Bununla birlikte Ali Timur Efendi'nin Nakşibendî Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye (ö. 1894) ulaşan silsilesi vardır. Ahmed Canib Efendi, Ali Timur Efendi hakkında "Huzurunda olduğumda Mekke'nin ve Medine'nin dağına taşını günümüzdeki televizyon gibi gözümün önüne getiriyor" demiştir. Ayrıca Ahmed Canib Efendi Bursa'ya dönerken çok hüzünlenmiş ve bunu Ali Timur Efendi'ye söylediğinde, kendisine "Evladım ayrılık yok avucumun içinde hepinizi görüyor ve takip ediyorum" cevabını almıştır. İlk şeyhinin şeyhi, Küçük Hüseyin Efendi (ö. 1930) Ankara'nın arslanbey mahallesinde dünyaya gelmiştir. Hüseyin Efendi on beş yaşında İstanbul'a gelmiş saraç çıraklığı yaparak maişetini temin etmiştir. O vakitler karnında bir şişlik meydana geldiğinden dolayı Feyzullah efendiye (ö. 1876) gitmiş ve bir müddet sonra kendisine intisap etmiştir. Şeyhinin vefatından sonra sırasıyla Mehmet Nûri Efendi'ye (ö. 1885), ondan sonra Hasan Visâlî Efendi'ye (ö. 1902) intisap etmiştir. Hasan Visâlî Efendi'nin vefatıyla irşad postuna oturmuştur (Vassâf, 2006, s. 327-328). Kabr-i şerifi Eyüp Mezarlığında yer almaktadır. Muharrem Küçük, kızı Nezahat Mert'i defalarca Küçük Hüseyin Efendi'nin kabr-i şerif'ine götürmüştür (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024).

Nezahat Mert, Muharrem Küçük'ün askerlikten sonra Sahil Koruma Tahlisiyesi'nde bir müddet çalıştığını, ancak bir gün batan gemiyi tam üç gün boyunca beklediğinden dolayı astım olduğunu ve bundan ötürü işi bırakmak zorunda kaldığını aktarmaktadır. Sahil Koruma Tahlisiyesi müdürü kendisine bundan sonra ne yapacağını sorduğunda, Muharrem Küçük bir şekilde bir yerde çalışacağını söylemiştir. Bunun üzerine müdür bey kendisini İstanbul'daki Karaköy Deniz İşletmeciliği'ne yönlendirmiştir. Orada çalışırken Süleymaniye Camii'nin yakınlarında olduğu için

namazlarını Süleymaniye’de kılmayı ihmal etmemiştir. Muharrem Küçük’ün işyerinde olduğu zamanlar ise namazlarını Yeraltı Camii’nde kılmıştır (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024).

Nezihat Mert, babasının cömert, merhametli ve yardım sever bir tabiata sahip olduğunu ifade etmektedir. Küçük, misafiri kim olursa olsun kapının dışına kadar uğurlayan misafirperver ve mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Hitap edeceği zaman karşısındakine ismiyle değil “şeker” diye hitap etmektedir. Bundan dolayı kendisine “şeker baba” diye hitap edenler dahi olmuştur. Bunların yanında Muharrem Küçük’ün sıla-i rahme çok dikkat ettiği ve dargınlığı da hiç sevmediği belirtilmektedir (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024). Küçük’ün riyadan sakınmayı adet edindiği, ibadetlerini ve zikirlerini geceleri kimsenin görmediği bir yerde yaptığı ifade edilmektedir. Bunun yanında çok Kur’an okuduğu kaydedilen Küçük’ün askerdeyken dahi geceleri gaz lambası ile yorganın altında Kur’an okumayı ihmal etmediği belirtilmektedir. O önemli gördüğü bazı âyetleri not defterine not almıştır. Zikre başlamadan önce “انت الهادي انت الحق ليس الهادي إلا هو” zikrini yapmayı da adet edinmiştir (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024).

Muharrem Küçük’ün, ikinci şeyhi Ömer Fevzi Mardin’dir. Ömer Fevzi Mardin (ö. 1953) o yıllarda İstanbul Kadıköy taraflarında ikamet etmektedir. Muharrem Küçük şeyhini sık sık ziyaret ederdi. Ömer Fevzi Mardin’in ailesi ve ataları Kâdirî tarikatı kökenlidir. Ancak babası ve dedesinin Kâdirî tarikatının yanında Rifâî tarikatına da intisapları vardır. Bu ailenin Abdülkâdir-i Geylânî ile akrabalık bağlarının olduğu ve bundan dolayı Abdülkâdir-i Geylânî’nin Ömer Fevzi’nin büyük dedelerinden bir tanesine Ömer Fevzi dünyaya geldiğinde kendisine vermeleri için bir takke bıraktığı anlatılmaktadır. Ömer Fevzi’nin vefat ettiğinde takke kabre gömülmüştür (Kalaç, 2022, s. 278-279).

Ömer Fevzi, askerî okullarda okumuş, daha sonra orduya katılmıştır. Ordudaki başarılarından ötürü kendisine “Hamidiye Kahramanı” denilmiştir. Ömer Fevzi Trablusgarp savaşına da katılmıştır. O sıralarda, Abdüsselâm el-Esmer’in türbesini ziyaret ettiği bir zamanda manevi bir işaretle Şâzeliyye tarikatının bir kolu olan Arûsiyye tarikatına bağlanmıştır. Sonralarında ise Arûsiyye tarikatının ikinci Pîr’i olarak anılmıştır. Ömer Fevzi askeriyeden emekli olunca ordudan arkadaşı Rauf Orbay’ın tavsiyesi ile Hâlidîyye şeyhi olan Küçük Hüseyin Efendi’ye intisap edip Nakşibendiyye hilafeti almıştır. Şeyhinin vefat etmesi ile irşad vazifesine başlamıştır (Kalaç, 2022, s. 279). Ömer Fevzi birçok İslami eser kale almıştır. Yazdığı eserlerden birkaçı, *Din ve Safhaları*, *Din ve Esasları*, *Din ve Telakkîleri*, *Din ve Hikmetleri*, *Din ve İlmihal Esasları*’dır (Kalaç, 2022, s. 281).

Seyyid Mehmet Faik Erbil, *Gerçek Tanrı ERLERİ* kitabında Şâzeliyye Tarikatının Arûsiyye kolunun Türkiye’deki ilk temsilcisinin Ömer Fevzi Mardin olduğunu ve üç tane de halifesi

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Cilt / Volume

bulduğunu bildirmektedir. Erbil, üç halifeden birinin Nakşibendiyye tarikat-ı şerifinden olan ve pîr Ömer Fevzi Mardin'den Nakşibendiyye hilafeti alan ve ömrünün sonuna kadar zatiyyûn kimliğinde kutb-i zamân makamına yükselen ârif-i eşref şeyh Muharrem Küçük olduğunu söylemektedir. Bunlara ilaveten Erbil, kendi şeyhi olan Aziz Çınar ve Muharrem Küçük arasında Arûsiyye ve Nakşibendiyye hilafetlerinin alınıp verildiğini beyan etmektedir (Erbil, 2005, s. 17-18). Erbil, 1983 senesinin Şubat ayında, gavsıyyetin gavs-ı â'zam seyyid Ahmed Abdülkâdir-i Geylânî tarafından on beş dakikalık bir zikrin akabinde ârif-i eşref Muharrem Küçük'e verildiğini zikretmektedir (Erbil, 2000, s. 310).

Muharrem Küçük ile ilgili bazı kerametler de anlatılmaktadır. Bunlardan birinde bir gün Muharrem Küçük'ün yanına hasta bir kadın doktor gelmiştir. Muharrem Küçük beş litrelik bir suya dualar okumuş ve zamanla kadın doktor iyileşmiştir. Nezahat Mert evlerine birçok hasta baygın kişilerin geldiğini ve babasının onlara nefes ettiğini, bu hasta ve baygın kimselerin iyileştiğini ve kendilerine geldiklerini söylemektedir. Yine bir keresinde Nezahat Mert'in kalbi kırılmış, kalbini kıran kişi birkaç gün sonra Mert'i aramış ve rüyasında Muharrem Küçük'ü gördüğünü ve uyarıldığını üzülerek söylemiştir. Bundan dolayı da bir daha Mert'in kalbini kırmayacağını ve kendisini affetmesini istemiştir. Başka bir hadisede ise Nezahat Mert zaman zaman baygınlık geçirmekte hatta kimi zaman hastanede iğne yapılarak kendine gelmektedir. Ancak babası Muharrem Küçük kendisine okuduktan sonra bir daha baygınlık geçirmemiştir. (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024).

Muharrem Küçük vefat ettikten sonra kızı tarafından bir zarf bulunmuştur. Zarfın içinde kendisinden sonra tarikatta Abdurrahman Erandaç'ın halife olmasını istediği yazmaktadır. Bunun yanında, Muharrem Küçük vefatına kadar şeyhlik vazifesini icra etmiş ve birçok müridi yetiştirmiştir. Müridleri arasında, Kâmil Yenice, Ahmet Kirsevmez, Aziz Çelik, Hüseyin Bakır, Mustafa Bakır, Hasan Bakır ve Mustafa Mollaoğlu da bulunmaktadır. Muharrem Küçük 1983 senesinin Mart ayının 26. gününde mide kanamasından dolayı Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kabr-i şerifi Kasımpaşa'dadır (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024).

2. Bazı Tasavvufi Görüşleri

Muharrem Küçük'ün günümüze ulaşan bir eseri bulunmamakla birlikte not defterleri vasıtasıyla onun tasavvuf düşüncesine dair fikir edinilmesi mümkündür. Onun notları arasında en çok üzerinde durduğu kavramların başında zikir gelmektedir. (Küçük, 1964, s. 5).

2.1. Zikir Usûlü

Kur'ân-ı Kerîm'im birçok âyetlerin de Allah'ı zikretmek teşvik edilmiştir. Örnek olarak Allahu Teâlâ kullarına seslenerek “*Ey iman edenler Allah'ı çok zikredin*” (Ahzâb 33/41) buyurmaktadır. Sûfiler

Din ve İnsan Dergisi

Journal of Religion and Human - مجلة الدين والإنسان

Cilt / Volume / المجلد : 4 Sayı / Issue / العدد : 7 Haziran / June / حزيران 2024

bu ve benzeri âyetlerden hareketle zikre çok önem vermişlerdir (Kuşeyrî, 1989, s. 382). Zikrin hakikati ise zikir esnasında zâkirin mâsivâyı tamamen unutmamasıdır. Başka bir ifade ile Allah'ın dışındakiler unutulduysa işte o vakit Allah zikredilmiştir şeklinde anlaşılabilir. Bazı tasavvuf büyükleri “Gafleti nefisinden kovdun ise işte o vakit zikir yaptın” demişlerdir (Kelâbâzî, 1994, s. 74). Zikir Hak yolunda güçlü bir rükündür. Hatta o yolun direğidir. Zikre müdâvemet olmadan hiç kimse Allah'a vuslat etmeyi düşünemez. Zikir havfın galebesiyle gaflet meydanından müşâhede göğüne şiddetli bir muhabbet ile çıkmaktır. Gerçek zikir yapan o zikrin etkisiyle her şeyi unuttur böylece, Allah onu her şeyden korur (Kelâbâzî, 1994, s. 74). Zikir sayesinde mürid düşmanlarından korunmuş olur. Düşmanları bertaraf eden zikir, kalpleri de yumuşatmaktadır. Bunlarla birlikte zikir müridin gıdasıdır. Bir başka deyişle gıdasız yani zikir olmaksızın mürid yaşayamaz. Zikir vesilesi ile mürid hem düşmanlarından korunmuş hem de kalbinde manevi bir cennet bahçesinde dolaşmış olmaktadır. Sûfler zikre o kadar önem vermişler ki Ebü'l-Hasen Şâzelî (ö. 656/1259) müridlerine çarşılarda, sokaklarda, harabelerde ve terk edilmiş mekânlarda Allah'ı zikretmelerini emretmiştir. Bir başka ifade ile her yerde Allah'ı anmaya gayret göstermişlerdir. Sûflerin Allah'ı çokça zikretmelerinin gayesi fitratlarında bulunan Mevlâ sevgisinin meydana çıkmasıdır. Mürid zikir sayesinde fenâyâ gider ve böylece benliğinden kurtulmaktadır. Zikir tasavvufta o kadar önemlidir ki, bazı sûflere göre günde en az on salavat ve yüz istiğfar getirilmelidir. Sûfî yaptığı zikir sayesinde kısa yoldan mâşukuna kavuşmaktadır (Tenik & Göktaş, 2014, s. 277-280; Tenik & Göktaş, 2015, s. 85-87).

Tasavvuf tarihinde ayrı bir öneme sahip olan zikir uygulaması, Muharrem Küçük'ün de üzerinde önemle durduğu bir mevzu olmuştur. Muharrem Küçük genel olarak zikirlerini gece ve kimsenin görmediği bir yerde yalnız başına virdlerini ise sabah vakti yapmayı tercih etmektedir (N. Mert, kişisel görüşme, 10 Ocak 2024). Nakşibendiyye tarikatı mensubu olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun zikirlerini kimsenin işitemeyeceği şekilde hafî usule göre yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Muharrem Küçük'ün not defterleri incelendiğinde farklı isimlerle de Allah'ı zikrettiği görülmektedir. Zikirlerin çoğunluğu esmâ-i hüsnâdandır. Söz gelimi onun yaptığı zikirlerle dair kendi el yazısı ile not defterinde şöyle bir nota rastlanmaktadır:

بسم الله الرحمن الرحيم يا رحمن يا معين يا ودود يا باعث يا رزاق يا الله يا هو إلا هو أول هو آخر هو ظاهر هو باطن هو أول الله آخر
الله ظاهر الله باطن الله لا إله إلا الله

Bismillâhirrahmânirrahîm Ya Rahmân Ya Muîn Ya Vedûd Ya Bâis Ya Rezzâk Ya Allah Ya Hû illa Hû, Evvel Hû, Âhir Hû, Zâhir Hû, Bâtın Hû, Lâ ilâhe illa Hû, Evvel Allah, Âhir Allah, Zâhir Allah, Bâtın

Allah, Lâ İlâhe İllallah (Küçük, 1964, s. 5). Bu zikir Muharrem Küçük'ün Allah'ı, farkı isimleri ile zikrettiğini göstermektedir.

Küçük, 1963 yılında not defterinde Edirne'de ikamet eden Kâmil ismindeki müridine zikir dersi vermiştir. Dersin içerisinde 200 veya 300 kere kelime-i tevhid, 100 kere sübhânallahi ve bihamdihi sübhânallahi'l-Azîm, 100 kere lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh ve 1000 kere de ya Vâhidü'l-Kahhâr zikirleri bulunmaktadır. Bunlara ilaveten lafza-i Celâl'in kalp bölgesinde 2000, ruh bölgesinde 2000, sır bölgesinde 2000, hafî bölgesinde 2000 ve ahfâ bölgesinde 2000 olarak zikredileceği yazmaktadır (Küçük, 1964, s. 44). Buradan onun Nakşibendiyye tarikatındaki letâif usulü ile müridlerine zikir telkin ettiği anlaşılmaktadır.

2.2. Nefis Terbiyesi

Nefis terbiyesi, insanın içsel varlığını anlama ve kemâle erme süreci olmasından dolayı mutasavvıflar bu yola müracaat ederek nefislerini terbiye etmeye çalışmışlardır. Nefsin istek ve arzularını terk ederek ve onu aç, susuz ve uykusuz bırakıp güçten düşürerek terbiye edileceği ifade edilmektedir. Bunun yanında kibir, gazap, kin, haset ve kötü ahlâk nefsin kötü sıfatları arasında sayılmaktadır (Kuşeyrî, 1989, s. 174). Ebü'l-Mügîs'in (Ö. ?) bir direğe dayanarak oturmadığı ve yanı üzere de uyumadığı nakledilmekle beraber geceleri ibadetle geçirdiği ve uykusu geldiğinde ise alnını dizinin üstüne koyarak şekerleme yapardı. Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin (ö. 321/933) arkadaşlarından birisinin "Yirmi yıl boyunca önüme yemek koyulmazdan evvel aklıma yemek fikri gelmedi ve yirmi yıl boyunca da yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kıldım" dediği rivayet edilmektedir (Kelâbâzî, 1994, s. 113-114). Bu ifadelerden bu zatın ciddi bir şekilde riyazet yaptığı anlaşılmaktadır.

Muharrem Küçük'e göre, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi murad eden kimsenin ilk başta beş duyu (görme, duyma, koklama, tat alma ve hissetme) organlarını kötülöklere kapatması gerekir. Bununla birlikte kalbe hiçbir havâtır ve fikir girmeksizin ism-i Celâl'e hafî bir şekilde müdâvemet etmesi lazımdır. Bu şekilde yaptığı takdirde, o kişide ehadiyyetten gelen hikmet pınarları akmaya başlar ve her türlü hayal ve kötü zan ondan çıkıp gider (Küçük, 1964, s. 14).

Ehlullahın irfan talibinin nazargâh-ı İlâhî olan kalbini kötü sıfatlardan tahliye ve iyi sıfatlar ile süslemesi gerektiği ve bunu yaparken tam bir fikir ve ihtimam ile yapması lazım geldiği belirtilmektedir. İrfan talibinin kalbini temizleme ameliyesinde dört tane mezmûm sıfattan nefsinin arındırması elzemdir. Temizlenmesi gereken dört sıfat: tûl-i emel, acele, haset ve kibir. Bu dört

mezmûm sıfatın huzûr-u kalbe hâlel getireceği düşünülüşünden dolayı, kalbi bunlardan temizlemek şart olmuştur. (Küçük, 1964, s. 81).

Tûl-i emel zühdün karşıtı, esasında bedeninin hazlarını karşılamak ve dünyaya aşırı bağlanmak, çokça dünyevî istekler ve arzular içerisinde bulunmak, zihnin bu tür dünyevî ve nefsî düşüncelerle meşgul olması anlamlarına gelmektedir (Duman, 1995, s. 87). Yukarıda zikredilen mezmûm dört sıfat kalpten tahliye edildikten sonra yerlerine fezâil-i erbaa ile süslenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Fezâil-i Erbaa yani dört faziletli huy ise, kasr-ı emel, teennî fi'l-umûr, halka nush ve herkese tevazu olarak beyan edilmektedir (Küçük, 1964, s. 81).

Kasr-ı emel, tûl-i emelin tersi yani dünyaya bağlanmamak uzun vadeli nefsin arzularının bulunmaması durumudur. Teennî sözlükte acele etmemek, hilm ve vakar sahibi olmak anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr s. 1:161). Teennî fi'l-umûr ise işlerde acele etmemek vakar sahibi olmak anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Halka nush ise insanlara karşı samimi olmak ve onlara Allah için nasihatte bulunmaktır. Dört mezmûm ahlâk yerine fezâil-i erbaa gelmesi aslında tam birbirine zıt olan ahlâkların yer değiştirmesidir. Örnek olarak tûl-i emel yerine kasr-ı emelin gelmesi gibi.

Tûl-i emel insanda gurur ve tembellik yapar, ayrıca ameli terk ettirmekle birlikte, ölümü ve eceli de unutturur. Ayrıca dünyanın üç günden ibarettir. Birinci günü dün, ikinci günü yarın ve üçüncü günü ise bugündür. Böylece dün geçmişte kaldı geri gelmez ve yarına ise itimat olunmaz çünkü gelip gelmeyeceği belli değildir. O zaman insanın elinde bir tek bugünü kalmaktadır. Onu ise ganimet olarak bilmelidir. Hatta bugün için "bu da gider kalmaz" ifadesi kullanılmıştır (Küçük, 1964, s. 81-82).

Yukarıdaki ibarelerde, aslında tûl-i emelin insana dünyaya geliş amacını unutturduğu ve insanı asıl amacından ayırıp dünyaya ve içindeki fani şeylere bağlayıp bir gün öleceğini unutturup insanı dünyanın aldatıcı güzellikleriyle oyalayıp birçok hayal kurdurarak onu biricik yaratıcısından ve ibadetten uzak tuttuğu görülmektedir.

Yukarıdaki ifadelerle ilaveten, hıfz-ı lisân selâmetin ta kendisidir. Bir başka deyişle, kişinin dilini koruması yani gıybet etmemesi, çirkin sözler sarf etmemesi kısacası Allah'ın razı olmayacağı sözleri söylememesi olarak ifade edilebilir. Bununla beraber kişi kendi lisânının da gizlidir (Küçük, 1964, s. 114). Bundan maksat ise insanın hakiki karakteri söylediği sözlerin arkasında olduğuna işarettir. Bir başka ifade ile insanın söylediği sözler aslında karakterini yansıtan şifreler gibi, o şifreleri çözebilen aslında karşısındaki kişinin sırrını da çözmüş olabilir.

Muharrem Küçük'e göre âdemoğlu sabah uyandığında bütün organları diline Allah için müstakîm ol derler. Zira dil müstakîm olursa organlar dahi müstakîm olur, eğer dil yamuk olursa organlar dilin yüzünden yamuk olurlar (Küçük, 1964, s. 115). Bunlara ilaveten hıfz-ı lisân da hıfz-ı evkât vardır zira ki insanın ekser konuşması boş olduğundan cümlesi vakit kaybıdır. Son ibareyi biraz açmak gerekirse, insan dilinin Allah'ın razı olmayacağı sözlerden korursa vaktini de korumuş olur bir başka ifade ile değerli olan kıymetli vaktini boş şeylere harcamamış olur. Üstelik kesret-i kelâm ile gönlün cevâhir-i hikmetten mahrum kalacağı da zikredilmektedir. Yani çok konuşan kimseden hikmet pınarları akmaz. Ayrıca hıfz-ı lisân da hem dünya hem de âhiret afetlerinden selamet vardır (Küçük, 1964, s. 116). Burada dili korumanın birçok faydası olduğu gözükmektedir. En büyük faydalarından bir tanesinin vakti koruma ve diğer bir faydası ise dünya ve âhiret afetlerinden selamette kalmaktır.

Ona göre, kim kalbini kötü ahlâktan temizler, övülen ahlâk ile süsleyip Habîb-i Ekrem'in s.a.v izinde ve yolunda giderse ve kendisine bir gün ve bir gece de yüz dirhem yemek ve dört saat uyku yeterse, bir başka deyişle bu riyâzeti tamam ederse o kişinin kalbi âlemi melekût ile bir mertebe münasebet eder ve âlemi cismâniyeden uzaklaşıp melekûtü's-semâvâtı seyran eder ve mârifete erer (Küçük, 1964, s. 19). Bir başka ifade ile iyi ahlâk ile süslenen, Resûlullah'ın s.a.v izinden giden, az yemek ve uyku ile hayatını devam ettiren kişinin cisim âleminden uzaklaşıp gökyüzünün içyüzünü göreceği anlaşılmaktadır.

Nefis terbiyesi hususunda Küçük'ün az uyumak ve az yemek gerektiği ifadeleri ve kötü ahlâklardan kurtulma hakkında yazdığı sözler, Kuşeyrî (Kuşeyrî, 1989, s. 174). ve Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) (Kelâbâzî, 1994, s. 113-114). Nefis terbiyesi hususunda yazdıklarıyla büyük ölçüde benzerlik gösterdiği gözükmektedir.

2.3. Nefis Mertebeleri

Tasavvuf, her şeyden kesilip sadece Allah'a yönelerek ve Hak'tan gelenlere razı olarak sabır ile nefisle mücâhede etmektedir. Bununla birlikte, nefsin heva ve arzusuna karşı çıkarak kötülüğü emreden nefse muhalefet etmektir (Serrâc, 1960, s. 29). Bundan dolayıdır ki, nefis mertebelerini aşmak tasavvufun ana meselelerinden biri olmuştur. Konunun ehemmiyetindedir ki, Muharrem Küçük not defterinde nefis mertebelerinden bahsetmektedir. Ancak yazdığı yerlerin bir kısmı okunamadığı ve bazı sayfalar yırtıldığı için onun bu konudaki kanaatlerine tam olarak vâkıf olunamamaktadır.

Tasavvuf tarihinde nefsi üçlü, dörtlü ve yedili tasnifle ele alanlar olmuştur. Nefsin üç mertebeden (emâre-levvâme-mutmainne) oluştuğunu söyleyenler: İmam-ı Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn

Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221), Şehâbeddin Sühreverdî (ö. 632/1234). Bunun yanında Hakîm-i Tirmizî (ö. 320/932) ve Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70 [?]) nefsi dörtlü (emmâre-levvâme-mülhime-mutmainne) tasnife tabi tutmuşlardır. Osmanlı mutasavvıfları umumen yedili tasnifi kabul etmişlerdir (Ayış, 2014, s. 497).

Muharrem Küçük, ehlullahın “Sülûk-ı tarîk-ı mukarrabîn-i enbiyâ ve’l-mürselînin ahlâkından ve hülâsa-i ibâd-ı sâlihînin etvarından olan sülûk-ı tarîk-i haktan murad ve maksutlarının evvel-i emri rabbânî yani mezkûr menzillerden tedricî bir şekilde evvelki makamına terakkî kılıp mârifet-i nefis ile mârifet-i Hakk’a vasıl olup kemâl-i muhabbet ile mak’ad-i sıdka gelip huzur ve üns bulabilir” ifadelerine yer vermektedir (Küçük, 1964, s. 69). Buradaki ifadelerden maksat, ruhun, peygamberlerin gittiği hak yoldan gidip menzilleri (mertebeler) kat ederek ilk makama yani dünyaya gelmeden önceki ruhlar âlemindeki makamına çıkmasıdır.

Küçük’e göre, bazı nefisler emmâre mertebesinde mutmainne mertebesine yükselebilir. Ancak irşada nefis-i kâmile mertebesine vardığında ehil olabilmektedir. Bunun yanında nefsi, nefsi-mutmainne makamına eren kişi kitâbullaha ittibâ ile zevk ve lezzet alır. Nasıl ki et ile kan iç içeyse, öylede o kişi de şeriate bağlı olup âdâbı ile amel eder (Küçük, 1964, s. 71). Bunun yanında bazı temiz nefislere mutmainne makamında kendilerine irşad vazifesi verilir. Hatta kendi nefisini dahi mürşidsiz bir şekilde terbiye edip kemâl derecelerinin a’lâsına vâsıl olup ehassül-havas’tan olabilir. Bu yazılanlar seyrusülûku yedi makam itibar eden evliyaların yoludur (Küçük, 1964, s. 72).

Bazı ehlullah seyrusülûkun üç makamdaki oluştuğunu söylemektedir. Bu makamlar levvâme, mülhime ve mutmainnedir. Bunun yanında diğer ehlullahın itibar ettiği beşinci, altıncı ve yedinci makamlara itibar etmemektedirler. Onlara göre, levvâme makamında kelime-i tevhid, mülhime makamında lafza-i Celâl ve mutmainne makamında ise Hû zikri çekilir (Küçük, 1964, s. 73-74).

Bazı ehlullahıya göre dördüncü mertebede bulunan nefis-i mutmainne sahibinin evrâd ve me’sûr duaları okuyup habîb-i Ekrem’e s.a.v daha önceki muhabbetinden başka bir muhabbet besler ve bu makamda bu kâmil kişiye mal sevgisi ârız olur ancak bu sevgi ve meyil fakirlere yardımcı olmak içindir. Dördüncü mertebede olan mal sevgisi övülen ve makbul bir sevgidir. Çünkü malı kendi nefsi için değil yardıma muhtaçlara dağıtmak için istemektedir. Ayrıca mutmainne mertebesinde olan kişi kimseden bir nesne istemez ve tam tersine insanlara kendisine verilenlerden dağıtır (Küçük, 1964, s. 77-78).

Nefis mertebelerinin beşinci makamında nefis-i nâtika bütün ahvalinde kemâl-i rızâ ile muttasıf olduğu için ismi râziyedir. Nitekim Hak Teâlâ’nın bu nefse “*Sen O’ndan hoşnut (razı), O da*

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Cilt / Volume

senden hoşnut (razı) olarak rabbine dön” (Fecr 90/28) diye hitap eder ve bu nefsin seyri fillâh, âlemi âlemi lâhût, yeri sırru’s-sır, hali ise fenâ halidir (Küçük, 1964, s. 89). Bununla birlikte, kul bütün işlerini Allah’a tefvîz ederse, bir başka ifade ile bütün işlerini ona bırakıp takdirine teslim olursa Hak Teâlâ’nın kelimât ve fiilleri bilcümle hayr-ı mahz, halis bir salâh, hikmet ve menfaat olduğunu o kul tecrübe ve müşâhede eder (Küçük, 1964, s. 138). Yani Allah’tan dili ve canı ile gayet hoşnut olursa, bir başka deyişle, dili ile Allah’ın razı olmayacağı sözleri sarf etmez ve canı gönülden Hakk’ın kaderine boyun eğerse işte o vakit makam-ı rızâya erişmiştir.

O’na göre beşinci makamda bulunan kâmil olan kimseye gelen tecelliyât-ı ef’âl, esmâ ve sıfat ile o kişide keramet görünür. Bazı ehlullaha göre, nefis-i râziye sahibi olan kimse beşinci makamın sonlarında tecelliy-i ef’âli geçip tecelliyât-ı esmâ ve sıfata gelip altıncı makama terakkî ederler. Bununla birlikte İlme’l-yakîn’den ayne’l-yakîn mertebesine de çıkmış olur. Bunun yanında, kul altıncı makamdayken bir cezbe ile yedinci makama yükselir ve bununla birlikte hakka’l-yakîn mertebesine ulaşmıştır (Küçük, 1964, s. 25). Yedinci makama ve hakka’l-yakîn mertebesine ulaşmak, bir lütfu ilahîdir. Başka bir ifade ile, kulun kendi kesbi ve çabası ile yedinci makama yükselmesi çok zor gözükmektedir. Küçük’e göre, evliya makamlarının sonu fenâ ve bekâ makamlarıdır. Kişinin adı geçen makamlarda kendi nefsinin ve bütün eşyayı âlemlerin rabbi ile müşâhede etmekle beraber her şeyin ona geri döneceğini bilmesi gerekmektedir (Küçük, 1964, s. 114).

Küçük, nefis mertebeleri hakkında ehlullahın dediklerini aktarmakla, nefis mertebelerinin üç veya yedi mertebeden oluştuğunu kabul etmekle mutasavvıfların söylediği sözlere muvafakat etmektedir. Ancak şu da vardır ki, Küçük, üçlü tasniften bahsederken üçlü tasnifin levvâme, mülhime ve mutmainneden oluştuğunu belirtmekle beşinci, altıncı ve yedinci makamlara itibar edilmeyip oralara Hakk’ın cezbesiyle gidilir demektedir. Bu ibarelerde dikkat çeken hususlardan birisi nefis-i emmârenin bir makam olarak sayılmayıp itibar görmemesidir.

2.4. Velâyet

Allah’a derin bir yakınlığı ifade eden velâyet tasavvuftaki manevi yolculuğun zirvesi denilebilir. Velî ibadetlerini tas tamam yerine getiren ve hukûkullahı gözeten anlamlarına gelmektedir. Velînin en önemli şartlarından birisi mahfûz olmasıdır (Kuşeyrî, 1989, s. 436). Bir başka ifade ile Hak Teâlâ tarafından günahlara meyil etme hususunda korunuyor olmasıdır. Velînin işleri muvafakat üzere olur. Yani veli, Allah’ın emir ve yasaklarına paralel bir şekilde hareket etmektedir. Ayrıca veli halinde fâni, Hakk’ın müşâhedesinde bâkî, idaresi Hak tarafından yapılan ve böylece kendisine peş peşe nurlar

gelendir. Üstelik veli, nefsinden haberi olmayan ve Hakk'ın dışında bir şeyle de karar kılmayandır (Kuşeyrî, 1989, s. 439).

Küçük'e göre evliyalar iki cihandan bir nesneye talip olmazlar ve Hakk'ın huzurundan bir an dahi gaflete düşmezler. Bunun yanı sıra, evliyalara hizmet edenler onların muhabbetinden mahrum kalmazlar. Evliyanın gönlüne girenler ise artık dünyaya meyletmezler (Küçük, 1964, s. 43).

Küçük'e göre, evliyalar Allah'a ait işlerde muvafakat ederler. Söz gelimi evliya ne zaman dua edeceğini bilir. Tam icabet vaktine tevafuk ederek dua ederler (Küçük, 1964, s. 45). Bununla birlikte Muharrem Küçük evliyanın kerametini gizlemesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü halk onları anlayamayacaktır ve evliyanın kendini gizli tutması gerekir. Bir başka ifade ile, halktan mestûr olmaları elzemdir. Böylece Hak ile mesrûr olup huzur kılmaları mümkün olmaktadır (Küçük, 1964, s. 48). Mutasavvıflar kerametlere iltifat etmezler ve bazen de o kerametlerin bir imtihan vesilesi olarak görürler. En büyük keramet su da yürümek veya hava da uçmak değildir. Aksine kötü bir ahlâkı iyi bir ahlâka çevirmektir. Yahyâ b. Muâz'a göre (ö. 258/872) kerametleri gösteren kişi abdalların yolundadır. Nimetleri gösteren kişi muhabbet yolundadır. Bu öncekinden daha yüksektir. Zikre işaret eden ve o işaret ettiği zikir ile meşgul olan bir kişi ise âriflerin yolundadır. Bu en üst derecedir (Serrâc, 1960, s. 400,403). Bu sözler ile Muharrem Küçük'ün sözleri birbirine benzemekte olduğu gözükmektedir. Çünkü her iki ibare de kerametın gizlenmesi izhâr edilmemesi söz konudur.

Küçük'e göre velî olan kimse halk ile halîm , Hak ile sabit ve onun emri doğrultusunda hareket etmektedir. Ayrıca, velî olan kimse dağ gibi sabit, gece gibi settâr (örtten), sema gibi âlî himmetlidir (Küçük, 1964, s. 51). Dağ gibi sabit olmasından maksat kanaatimizce, velînin nefisle olan zorlu mücadelesinde önüne çıkabilecek bütün engeller, zorluklar, nefsin ve şeytanın hileleri karşısında dağ gibi sarsılmaz bir şekilde durmasıdır. Gece gibi settâr olmasından maksat, velînin insanların günahlarını aynı gecenin dünyayı örtmesi gibi örtmesidir. Sema gibi âlî himmetten maksat, velî olan kimsenin semanın yerden yüksekliği kadar velînin de himmetinin diğer insanlara göre çok âlî olmasıdır.

Muharrem Küçük "Velî odur ki sır ve aleniyeti Hak Teâlâ ile olur" demektedir (Küçük, 1964, s. 53). Buradan maksat, velî sırrı ile ve aleniyeti ile yaptığı amelleri yalnızca Allah'ın rızası doğrultusunda ve onun gücü, kudreti ve ilmi ile yaptığı anlaşılmalıdır. Velînin dünyanın ona gelmesiyle, el açmasıyla mesrûr olmaz, aynı zamanda dünyanın yüz çevirmesiyle de mahzun olmaz (Küçük, 1964, s. 53). Bu ibarelerde velînin dünyaya hiçbir kıymet vermediği velînin gözünde

dünyanın varlığı da yokluğu da aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüş aslında tasavvuftaki zühd ve zahitlik kavramlarını açıklamaktadır.

Küçük'e göre, velînin kendi nefsi için seçim hakkı yoktur, mâsive'l-Hak ile karar kılmaz ve ölmekten de kaçınmazdır (Küçük, 1964, s. 53). "Velînin kendi nefsinde bulunan seçim-irade hakkı olmaz" sözü, iradesini terk eder ve Hakk'ın iradesine tâbi olur şeklinde anlaşılmaktadır. Mâsivâ tasavvuf istilâhında Hakk'ın dışında olan her şeyi ifade eder (Uludağ, 2003, s. 76). Velînin mâsive'l-Hak ile karar etmeyeceğinden gaye Hakk'ın dışındaki mevcudat ile huzur bulmamasıdır. Son cümle olan velînin ölmekten kaçınmaması-korkmaması meselesinden hedef, velî olan kimsenin Allah'ın izni ve inâyeti ile ölümün aslında bir son olmadığını, aksine bir başlangıç olduğunu görür ve ölümün aslında âşkın mâşukuna vuslatı olduğunu yakînen idrak etmesidir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) kendi cenazesinde kimsenin ağlayıp feryat etmesini istememiştir. Bununla birlikte, ölüm gününün aslında düğün gecesi (şeb-i arûs) olduğunu ilan etmiştir (Öngören, 2004, s. 441-448). Mevlânâ'nın ölümüne düğün gecesi bakış açısı ile Muharrem Küçük'ün velînin ölmekten içtinap etmeyeceği görüşü birbirine yakın anlamlar içerdiği gözükmektedir. Çünkü ikisi de ölümün aslında bir son olmadığı tam tersine daha güzel bir hayatın başlangıcı olduğuna işaret etmektedirler.

Küçük'e göre, velî dünyadan uzak Mevlâ'ya yakındır. Bununla birlikte velî fariğü'l-bâl olup O'na ikbal edecektir. Dünyadan uzak Mevlâ'ya yakından maksat, velî olan kimsenin dünya ve içindekilerle yakın bir bağı olmadığıdır. Velî dünyaya ve içindeki aldatici güzelliklere meyiletmez, aksine hepsinden uzaktır. Velînin Allah'a mânen yakın, O'nun tecellileri ile mesrûr ve memnundur. Üstelik, velî kalbi ile mânen Hakk'a müteveccihdir dünyaya iltifat etmez. Velî bu anlatılanları yaparken zihni dünya işlerinden arınmış bir vaziyettedir. Bir başka deyişle dünya işleri onun Allah'a yaklaşmasına bir engel teşkil edememektedir (Küçük, 1964, s. 54).

Küçük, velâyet hususunda kendi görüşleri olsun, ehlullah'tan naklettiği görüşler olsun, birçoğunun *er-Risâle* (Kuşeyrî, 1989, s. 439) adlı eser de yazılanlardan çok farklı olmadığı görülmektedir.

2.5. Müşâhede

Müşâhede, tasavvuf kavramları içinde, ruhsal birikimin zirvesine ulaşma ve ilahî gerçekliği idrak sürecinde kilit bir öneme sahiptir. Muharrem Küçük'ün not defterlerinde üzerinde önemle durduğu kavramlardan birisi de müşâhededir. Müşâhede Arapçada görmek anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2004, s. 457). Tasavvufta ise müşâhede, Allah'ı kalb vasıtasıyla görmeyi ifade etmektedir. Allah'ı bu şekilde gören kimse O'nun dışındaki her şeyi yok hükmünde sayar ve kalbinde yalnızca Allah

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Cilt / Volume

kalır. Âriflerin onu her şeyde görüp, bütün kâinatı O'nun ile müşâhede ederler (Serrâc, 1960, s. 100-101; Erkaya, 2017, s. 269-273). Bunun yanında müşâhede şüphesiz bir şekilde, gönülde Hakk'ın kalmasıdır. Hakiki müşâhede nefsin yok olmasıyla gönülde manen Hakk'ın var olmasıdır (Kuşeyrî, 1989, s. 159). Allah'ın kalpte mânen hazır olması ve müşâhedenin gerçekleşmesi için meşhûd ile kâim ve onda fanî olmak gerekmektedir (Cebecioğlu, 2004, s. 457).

Muharrem Küçük, müşâhedenin ancak kişinin yani müridin kendi sıfatlarından fâni olup Rabbin rubûbiyeti ile bâkî kalması ile mümkün olabileceğini söylemektedir. Ayrıca o, kişinin evvel kendi zatından fâni ve zat-ı pak ile bâkî olması gerektiğine de işaret etmektedir (Küçük, 1964, s.29). Bunun yanında müşâhedenin her lahzada mülâhaza ile olmasının ve kulun Rabbi ile mürâ'at yapmasının gerektiğine değinmekle birlikte müşâhedenin üç türlü olacağından bahsetmektedir. Birincisi: Rabbi müşâhede. İkincisi: Rabden müşâhede. Üçüncüsü: Rab için müşâhede (Küçük, 1964, s. 9). Ayrıca ona göre, murakabe haktır ve murakabenin alameti *lâ ilâhe illa hû* hakikatidir (Küçük, 1964, s.29). Ona göre müşâhedenin "her lahzada mülâhaza ile olması" ifadesinden hak yolcusunun bir an dahi gaflette olmaması gerektiğine işarettir. Üstelik, müridin daima etrafında olup bitenlere karşı dikkatli olması ve Allah'ın kâinatta tecellî eden isimlerini her an okuması gerektiğine bir remizdir.

Muharrem Küçük ârifin her şeyin Hak'tan yani Allahu Teâlâ'dan geldiğini bildiğini söylemektedir. Bundan mütevellit ârif olan kimsenin bir şey olduğunda kimseye ne için böyle oldu demeyeceğini de bildirmektedir (Küçük, 1964, s. 10). O ârifin sadece Hakk'ı görüp gayrısını ise görmeyeceğinden bahsetmektedir. Ona göre her söz Hak'tandır. Her iş ondandır. Ef'âlin hepsinin asıl sahibi Cenâb-ı Hak'tır. Bütün eşyada gerçek mutasarrıf O'dur (Küçük, 1964, s. 11, 13). Küçük'ün bu sözleri tasavvuftaki tevhid-i ef'âl ile uyumaktadır.

Tevhid-i ef'âl, fiillerin birleşmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile bütün fiillerin tek bir kişiye isnat edilmesidir. Dünyada gözle görülen ve görülmeyen bütün fiillerin sahibinin Hak Teâlâ olarak bilinmesidir. Sâlikin bu mertebe de nefsinin eridiği gözlemlenmekle birlikte Hakk'ın varlığını hissetmesinde bir artış olmaktadır. Tevhid-i ef'âl'in zikri "Lâ fâile illallah" tır (Kuybu, 2019, s. 134).

Muharrem Küçük müşâhedenin nasıl gerçekleştiğine dair notlar da almıştır. Ona göre her kim zikir ve fikir ile meşgul olursa, makam-ı tevekkül de olup insanlardan uzlet ederse, kalbi kirlerden temizlenip saf bir hale gelirse, dünyanın şehvetlerinden pak olur ise, duyu organları ile iştilal etmez ise Allah'ın cemâlini ve kemâlini müşâhede edebileceğini ifade etmektedir (Küçük, 1964, s. 16). Bu sözlerinin ardından şu âyeti kerimeyi zikretmiştir "Böylece biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun" (En'âm 6/75).

Ayrıca Hak Teâlâ'nın Esmâ-i hüsnâ'sından bir isim kulun kalbine münkeşif (ismin mânasının açılması) olursa o kula Hakk'ın bütün eşyadaki cereyanı ve tasarrufu münkeşif olur. Kul ancak Hak Teâlâ'yı muharrik (hareket ettiren) ve müsekkim (durduran) olarak bilir. Bu da sadece müşâhede ile meydana gelir ve bunu sadece ehli bilebilir (Küçük, 1964, s. 24).

Muharrem küçük müşâhedeği açıklarken "Müşâhede gönül dostunu görmektir, Hakk'ı sırrında müşâhede eden âşıkın kalbinde cihan sakıt olup gözünden, gönlünde ve gözünde ancak aşk-ı Mevlâ kalır, cümle şeyden biz bizi gördük/ayan oldu hep âyine-i dîdarımız" sözlerini sarfetmektedir (Küçük, 1964, s. 27). Buradan gerçek müşâhedenin her şeyden münezze olan Allah'ın kâinattaki tecellilerini görmek, Hak Teâlâ'yı sırrında müşâhede edenin nezdinde dünyanın bir kıymetinin kalmayacağını bilmek ve o âşıkın kalbinde sadece ve sadece Mevlâ'sının aşkı kalacağını anlamak olarak anlaşılmaktadır. Küçük'e göre, "Hak talibinin kâinatta cereyan eden bütün fiilleri Cenâb-ı Hak'tan müşâhede ederse o kimse muvahhittir (birleyen). Ancak vâhidi yani bir olan Allah'ı görür (Küçük, 1964, s. 143).

Müşâhedenin hâsıl olması için nefsin kaybolup yok olması ve kalpte Hakk'ın kalması görüşünde Küçük'ün ve Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) (Kuşeyrî, 1989, s. 159) sözleri birbirine yakın olması cihetinden Küçük'ün müşâhede hususundaki ifadelerinin klasik eser sahibi Kuşeyrî'nin sözleriyle uyduğu tespit edilmiştir.

2.6. Mârifetullah

Tasavvuf literatüründe sıkça kullanılan mârifetullah Allah'ı isim ve sıfatları ile tanımak olarak açıklanabilir ve mârifetullahsız bir tasavvuf düşünülemez. Mârifet, iki mârifettir. Birincisi, Mârifet-i Hak. İkincisi ise, hakikatin mârifetidir. Mârifet-i Hakk'ın Allah'ın insanlara bildirdiği isim ve sıfatları ile vahdâniyetini bilmek olurken, hakikatin mârifeti hakkında buna gidebilecek bir yolun olmadığından bahsedilmektedir. Mârifetin alameti kişinin kendisinin Azîz olan Allah'ın kabzasında bilip kudretin kendi üzerinde tasarruf ettiğini idrak etmesidir. Mârifetin diğer alameti ise muhabbettir. Çünkü kim O'nu yani Hakk'ı bilirse, mutlaka sever. Binaenaleyh mârifet, Hakk'ın bir lütfu olarak kendisini tanımasıyla O'nu tefrîd (birleme) etmek için kalplere bakmaktır (Serrâc, 1960, s. 56-57). Ârifin nihayeti kendisini ve fiillerini görmeksizin Allah'ı ve fiillerini müşâhede etmesidir. Ârifin ereceği mertebeler; tahayyür (hayrette kalmak), iftikâr, ittisâl ve tahayyür. Görüldüğü üzere ârifin ilk ve son mertebesi tahayyürdür. Bir başka deyişle Allah'ın heybetini, celâlini ve azamet-i kudretini müşâhede ederek hayrette kalmasıdır (Kelâbâzî, 1994, s. 105).

Muharrem Küçük, mârifetullah'ın gönülde bir nokta-i kübrâ, cana büyük bir nimet olduğu düşüncesindedir. Üstelik gönüldeki nur-i mârifetin felekteki güneş benzer. Güneşin felek-i ufuktan doğup ışığının yer yüzüne düştüğünü söylemekle birlikte mârifet güneşinin derûn-u dilden çıktığına inanmaktadır (Küçük, 1964, s. 135). Derûn-ı dilden murad ise kalptir.

Ona göre, mârifetullah kişinin nefsi ile mâsivâyı terk etmesidir. Nefsi ile mâsivâyı terk etmekten maksat, kişinin nefsi dahi razı olarak Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirip tüm cihetlerden münezzehe olan Allahu Teâlâ'ya müteveccih olmaktır. Küçük, mârifetullah'ı Allah ile huzur bulmak ve onu lisân ile zikretmek, kalb ile ona muhabbet beslemek, himmet ile huzuruna gitmek olarak tarif etmektedir. Küçük'e göre Mârifetullah kalpte yakîndir. O yakîn ile organlar sükûnete erer, gönül hayat bulur ve ruh onun ile mutmain olur (Küçük, 1964, s. 136).

O'na göre, mârifetullah gönül âleminde güneş gibidir. Küçük akli aya, ilmi ise yıldızlara benzetmektedir. Mârifetullah ile enâniyete gitmek ve nefsanîyet etmek tam bir şekâvettir. Ayrıca mârifet denizinde müstağrak olup nur-i hakikat ile fenâ olmak kemâl-i saâdetdir (Küçük, 1964, s. 134). Küçük, nefsinin bileninin rabbini bileceğini ve böylece Hakk'a vasıl olacağını anlatmaktadır (Küçük, 1964, s. 117). Zira insan ruhu bir âyine-i mücellâ ve tecellî yeridir. Nitekim insan kendi bedeninin ağırlıklarından kurtulup safâ-i kalbi bulup ve aşk nuru ile dolup âleme gelip mânen Hak ile olup bu mânaya vâkıf olursa, insan kesret-i sıfat içinde vahdet-i zatı bulmuş olur. Hz. İbrâhim gibi basîret gözü ile arzın ve semâvâtın melekûtunu görebilir hale gelir. Ayrıca, mârifet-i nefse eren mârifet-i Hakk'a vasıl olmuştur (Küçük, 1964, s. 118).

Mârifetullah ile enâniyet ve nefsanîyet yapmaktan maksat insanın biraz mârifetullah bilgisi ile kendisini çok yukarılarda zannedip nefsinin diğer insanlardan üstün görmesidir. Bunun sonucunda kişinin şekâvete (talihsizlik, kötü âkibet) uğrama ihtimali artmaktadır. Mârifet denizinde müstağrak olup nur-i hakikat ile fenâ bulmaktan maksat kişinin ucu bucağı olmayan mârifet denizine dalıp hakikat nurları ile enâniyetinden ve nefsinin kötü istek ve arzularında kurtulmasıdır. Küçük, Mârifetullahı enâniyetten âgâh olmak ve O'na yani Allah'a mânen bakan bir kalp bulmak olarak açıklamaktadır. Enâniyetten âgâh olmaktan murad insanın benliğinin yani nefsinin hilelerini bilmesi ve ona karşı daima uyanık bir vaziyette olup cihad-ı ekberde olma halidir. Allah'a mânen bakan kalpten maksat ise Allah'ın manevi hayat verdiği kalp ile dünyada tecellî eden esmâ-i hüsnâ'yı görmek ve onun manevi yakınlığını kalben hissetmektir.

Muharrem Küçük mârifetin nasıl olacağı hakkında bilgi vermektedir. Mârifetin ta'rîf-i Hak ile olacağını bildirmektedir (Küçük, 1964, s. 135). Bir başka ifade ile Hak, mârifeti öğretmez ise kul

mârifete öğrenemez. Ta'rîf-i Hak'tan gaye Hakk'ın yani Allah'ın öğretmesidir. Mârifetullah'ın eşyayı Allah'tan, Allah'ın, Allah ile olduğunu bilmektir. Ona göre Mârifetullah kadîm olan mevcuda yani Allah'a tâzim etmektir. Üstelik ârif olan kimseyi mârifeti izhâr etmekten engelleyen şey, Allah'ı tâzimdir (Küçük, 1964, s. 135).

Küçük, Allah'ın herkese karşı Rezzâk-ı Kerîm olduğunu bilmenin mârifetullah olduğu düşüncesindedir. Bir başka ifade ile Allah'ın çok cömert, merhametli ve rızık hususunda kimseyi ayırt etmediğini bilmek mârifetullah bilgisine sahip olmak anlamındadır. Bunun yanında Küçük, âlemlerin rabbinin Hay, Alîm, semî', Basîr, mütekellim, kâdir, mürîd ve mutasarrıf olduğunu zikretmekle beraber insan ruhunun hayat, ilim, işitme, görme, kelâm, kudret, irade ve tasarruf sıfatlarıyla muttasıftır demektedir. Ayrıca insan alet ve organlara muhtaçtır, ancak Mevlâ alet ve eşyaya muhtaç değildir (Küçük, 1964, s. 121). Burada Küçük, ilk önce yaratıcının sıfatlarını zikretmektedir. Ardından insanın sıfatlarını saymaktadır ve en sonunda insanın alete, eşyaya muhtaç olduğunu, ancak Allahu Teâlâ'nın böyle şeylere muhtaç olmadığını ifade etmektedir. Ehl-i irfan'a göre, insan bedenindeki organlar âlemin eczalarına bir yönden benzer ve insan ruhundaki sıfatlar sıfat-ı sübûtiye-i rahmâna ve esmâ-i hüsnâyâ benzerlik cihetleri vardır (Küçük, 1964, s. 122).

Ona göre mâsivâdan fariğ olmak mârifetullattır. Buradan maksat kalbin, ruhun ve zihnin mâsivâyı hiç düşünmemesi sadece Allah'ın isim ve sıfatlarının düşünülmesi halidir. Muharrem Küçük, mârifetullahın alametleri olduğu görüşünde ve bu alametlerden bir tanesinin Allah'a muhabbet beslemek ve Allah'ın her emrine uymak olarak açıklamaktadır (Küçük, 1964, s. 137). Öyleyse Allah'ın emrine uymayıp yasaklarından kaçınmayanın mârifetullah bilgisinin olduğu düşünülmesi zor bir ihtimal olarak gözükmektedir.

O, Allah'ın muradı yani izni olmadıkça dilin konuşamayacağını, kulağın duyamayacağını, gözün göremeyeceğini, elin tutamayacağını ve ayağın bir yere gidemeyeceğini söylemektedir (Küçük, 1964, s. 93). Bu ibarelerden maksat Allah'ın izni olmadıkça hiçbir şeyin olamayacağı her şeyin anahtarı kendisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Küçük'e göre, iki tane nesne Allah'ın en faziletli hediyesidir. Biri mârifetullah diğeri ise muhabbetullahtır. Mârifetullah gönülde nur ve ziya (ışık) iken, muhabbetullah mâsivâyı yakan bir ateştir. Zikir ile hayat bulmak ârif-i billah olmak ile aynıdır. Bunun yanı sıra, mârifetullah her şeyde Allah'ın kudretini görmektir (Küçük, 1964, s. 137). Şu var ki Allah bütün kalpleri gözetler ve Allah'ın isim ve sıfatlarını tefekkür etmek kalbe gıda, cana hayat ve cisme devadır (Küçük, 1964, s. 139).

Küçük, Hak Teâlâ'nın bütün sıfatlarının, isimlerinin ve fiillerinin âlemde zuhûr ettiğini ve bütün eşyanın Allah'ın fiillerinin, sıfatlarının ve esmâlarının mazharı olduğunu söylemektedir. Ancak bu fiillerin keyfiyetleri, sıfatların mahiyetleri ve esmâların hakikatleri zihinde tasvir edilebilen ya da beşerin kavrayabileceği bir şey değillerdir (Küçük, 1964, s. 141).

Yukarıdaki ibarede insanın hakkıyla âlemde tecellî eden Allahu Teâlâ'nın fiillerini, sıfatlarını ve isimlerini anlamasının zor olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir başka ifade ile insanoğlunun Allah'ı hakkıyla anlamaktan âciz ve yetersiz kaldığına işaret edilmektedir.

Küçük, âlemdeki tasarruf konusu hakkında, bütün eşyada mutasarrıf ve müessirin ancak Hak Teâlâ'nın olduğunu düşünmektedir. Bir başka deyişle eşyayı yaratan ve halden hale sokan ona dilediği şekli ve sureti veren yalnızca tek olan Allah'tır. Ona göre, insan kalbi her an bir iş üzere olup sürekli bir değişimin içerisinde. Her an olan değişim, mukallibü'l-kulûb'un tasarrufu ile (Küçük, 1964, s. 157). Üstelik, evrendeki şekiller, ahvaller ve renkler kesret-i bi-nihaye olarak gözükmektedir. Halbuki vahdâniyet-i zat itibari ile hepsinin tek bir Hakîm'in kudreti altında ve tasarrufunda olup hepsi Allah'ın fiillerinin ve sıfatlarının mazharlarıdır (Küçük, 1964, s. 91). Küçük konu ile alakalı "O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir. O hakîmdir, her şeyden haberdardır" (En'âm 6/18) âyeti zikredip Allah her şeye kâdir ve galiptir lâ ilâhe illa hû demiştir (Küçük, 1964, s. 141)

Âyeti kerîme ile Küçük'ün sözleri arasında bir bağlantı vardır, âyeti kerîme Allah'ın kullarının ve her şeyin üstünde tasarruf sahibi olduğu, işlerini hikmetle yaptığı ve her şeyden haberdar olduğu bildirilmektedir. Küçük de Allah'ın bütün eşyada tasarruf sahibi olduğunu ve eşyaya sadece Allah'ın tesir edebileceğini söylemekle âyetin bir nevi tefsirini yapmaktadır.

Ona göre ruh-u insan bütün bedene mutasarrıftır. Ancak keyfiyeti beşer tarafından bilinmemektedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah bütün âlemde ve bütün eşyada mutasarrıftır. Fakat şekli ve mahiyeti tasavvur edilemez. Bunun yanı sıra, Cenâb-ı Hakk kâinatta mutasarrıf ve her şeyi her an işitmektedir. Hak Teâlâ'nın her sıfatı kemâlde, her ismi celâlde ve her fiili hikmet üzeredir. Herkese şefkat ve merhamet ile muamelede bulunmaktadır (Küçük, 1964, s.)

Ona göre, insan ruhu bedende tasarruf ettiği gibi Hak Teâlâ da âlemde mutasarrıftır. Nitekim âlemin bekâsının Hak Teâlâ ile kâim ve bunun gibi insan bedeni de ruh ile kâimdir (Küçük, 1964, s. 120). Ârif-i billah her işi Haktan bildiği için ne için böyle oldu demez. (Küçük, 1964, s. 10). Çünkü ârif-i billah'ın nazarında Hak'tan başka hiçbir şey görünmez. Başka bir ifade ile, ârif olan kimsenin derin mârifetullah bilgisinden dolayı bir hadise meydana geldiği zaman kimseye bir şey sorması beklenmez şeklinde anlaşılabilir.

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Volume / Cilt

Küçük'e göre ruhun teveccühü ve irtibatı bütün âza da işlemekte, hükmü cümle bedende geçmekte ve beden bütünüyle ona hizmet etmekte olduğunu belirtmekle birlikte, Hak Teâlâ'nın nuru bütün eşyaya mülâzim ve cümle zerrât-ı cihanın Allahu Teâlâ'nın kudreti ile kâim ve her nesnenin onu zikir ve tesbih ettiğini ifade etmektedir.

Muharrem Küçük, ehlullahın mârifetullah bilgileri hakkında, onların mütevazi ve kalplerinin mâsivâdan pak ve kalplerinin mânen bir beytullah olup "*Biz ona şah damarından daha yakınız*" (Kâf 50/16) âyetinin işaret-i kurbiyetinden agâh olduklarını belirtmektedir. Burada ehlullahın mütevazi kimseler olduğu ve kalplerini mâsivâ kirlerinden temiz tutmaya çalıştıkları ve Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellîgâhı olan kalp beytullah (Allah'ın evi) olarak tabir edilmektedir. Bunun yanında "Yere göğe sığmadım mümin kululumun kalbine sığdım" (Gazzâlî, 2005, s. 890) hadis-i kudsîsinin hükmünce, gönül öyle bir genişlik bulmuştur ki büyük âlemin derûnunda, bir hanede bir haşhaş örneğinde olduğu gibi olmuştur (Küçük, 1964, s. 131). Her bir insanın yukarıda zikredilenlere bir ayna olabilecek kabiliyeti vardır. Ancak bilgisizlik, gaflet, gazap, şehvet ve dünya sevgisi o aynayı yani insanın kalbini kirletip paslandırmaktadır. Bunun cilası hakikat ilmi, şeriata uymak, hilm, iffet, zühd, ibadet, zikir ve tefekkür ile dir (Küçük, 1964, s. 132).

Küçük'e göre "*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir*" (Hadîd, 57/4) âyetinin ifade ettiği beraberliğin keyfiyeti gizli bir sırdır. O sırrı ancak ehlullah bilebilir (Küçük, 1964, s. 131). Âyeti kerîme de kullar her nerede olursa olsun Allah'ın mânen onlarla birlikte olduğu ifade edilmektedir. Bu beraber olmanın keyfiyeti yani nasıl olduğu hususu bilinmemekle birlikte ehlullahın bilebileceği gizli bir sırdır.

Muharrem Küçük, mârifetullah yollarından biri olan tefekkür hakkında hem kendi fikirlerini hem de ehlullahın sözlerini kaleme almıştır. Ona göre tefekkür etmek çok yararlı ve uzunca yapılan taatlerden daha faziletlidir. Tefekkür gibi ibadet yoktur onda halâvet (tatlılık) çoktur. Yalnız zat-ı Hakki değil onun kudret ve hikmeti tefekkür edilmelidir (Küçük, 1964, s. 95). Ehlullaha göre, Allah'ın sanatlarını ve eşi benzeri olmayan masnuatını tefekkür eden kimsede sâni'in mârifeti hâsıl olur (Küçük, 1964, s. 96). Bir başka ifade ile mârifetullahı ve ârif olmayı isteyen kişinin, Allah'ın masnuatını ve kâinattaki sanatını tefekkür etmesi gereklidir. Küçük, ayrıca yüce Mevlâ'nın kudretini ve hikmetini tefekkür etmenin neticesinde sıddık olunacağını da söylemektedir. Bunlara ilaveten Allah'ın vahdâniyetini, azametini, celâl ve cemâlini ve kudret-i kemâlini tefekkür eden sıddık olur demektedir (Küçük, 1964, s. 100).

Küçük, sâlikin dembedem Hakk'ı zikir ve fikir etmesi, mâsivâyı unutup murakabe etmesi, kalbi ile Hak ile üns bulması gerektiğine inanmaktadır. Binaenaleyh, Hakk'ı zikir ve âlemde tecellî eden Allah'ın isim ve sıfatlarını tefekkür etmek, Hakk'ın dışındaki şeyleri unutmak, kalpte o şeylere muhabbet beslememek ve insanın gönül evi olan kalbi ile Hak'la ünsiyet bulması tavsiyesinde bulunmuştur (Küçük, 1964, s. 79). Ünsün, çekingenliğin ve korkunun azalıp recâ halinin ağır basmasıdır. Üns, seven kişinin mahbubunun huzurunda inbisât halini yaşaması olarak tanımlanmaktadır. Üns haline örnek olarak Hz. İbrâhim peygamberin “*Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster*” (Bakara, 2/260) arzusunun ve Hz. Mûsâ'nın “*Rabbim! Bana görün; sana bakayım*” (A'râf 7/143) örnekleri verilmektedir (Kelâbâzî, 1994, s. 76).

Muharrem Küçük, aynanın müdevver yani yuvarlak olduğunu belirtmekle beraber mir'ât-ı vücûd, kâbil-i feyz-i mâbud ve merkez-i emr-i ma'hûd olarak tanımlamaktadır (Küçük, 1964, s. 132). Üstelik kulun âyine misal kalbine tecellî eden esmâ ve sıfat-ı ilâhîye ile olan manevi beraberliğin mahz-ı inayet olduğunu söylemektedir. Az önce geçen ibarelerde, insanın kalbi yuvarlak bir aynaya benzetilmektedir. Bu ayna varlığın aynası ve Allahu Teâlâ'dan gelen feyizlerin yeri ve merkezidir. Ayna vasıtasıyla olan manevi beraberliğin Allah'ın yardımı, ihsanı ve lutfu ile gerçekleşmektedir.

Küçük, ehlullahın “Ruh-ı insanın bir emr-i rabbânî ve girdiği bedene hayat ve idrak-i âza'ya vesiledir” sözünü aktarmakla beraber o emrin (emr-i rabbânî) makam ve merkezinin nokta-i sevdâ olduğunu da beyan etmektedir. Ehlullaha göre nokta-i sevdâ iki yüzlü müdevver (yuvarlak) ve mücella (cilalı) bir aynadır. Aynadan maksat hem âlem-i şehâdete hem de âlem-i gayba bakan bir ayna kastedilmektedir. Küçük'e göre, aynanın (kalp) cilalı olma şartı ile onda gaybın nurları görünür olmakla birlikte esrar-ı maânî onda sûret bulmaktadır (Küçük, 1964, s. 133).

Küçük'e göre, İnsan cismine bakıldığında kemikler, sinirler ve damarlar görünür. Bununla beraber onların şekil, ahval ve fiillerinde kesret gözükmektedir. Yalnız zikredilenlerin hepsi Allah'ın hükmü altındadır ve mâna ise Hû'dadır (Küçük, 1964, s. 119). Mânanın Hû'da olduğundan maksat kişinin kesrette boğulmaması için yüzünü mânen Hû'ya yani Allah'a çevirmesidir.

Küçük'ün genel olarak mârifetullah hakkında yazdıkları klasik tasavvuf eseri olan *el-Lüma'* (Serrâc, 1960, s. 56-57) adlı eserde yazılanlarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Örnek olarak, *el-Lüma'* adlı eserde Mârifet, yaratıcının lutfu olarak kendisini tanıtmamasıyla O'nu birlemek için kalplere bakmaktır şeklinde tarif edilirken Küçük, mârifetin ta'rîfi Hak ile olacağını söylemesi verilebilir.

2.7. Muhabbetullah ve Şevk

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Volume / Cilt

Tasavvuf kavramları içerisinde ön plana çıkan muhabbet ve şevk, insanın derin sevgisi ile coşkulu özlemine yansımaktadır. Tasavvuf istilâhında muhabbet, âriflerin en üstün makamı olarak tarif edilmektedir. Muhabbetin Allah tarafından ihlaslı olan kullara verilir. Bunun yanında muhabbet tam bir fazl-ı ilahîdir. Her mümin kul Allah'a muhabbet beslemektedir. Ancak bunun dereceleri vardır. Muhabbetin dereceleri kişinin imanına, keşf ve müşâhedesine ve mahbûb olan Allah'ın sıfatlarından bir sıfat ile tecellî etmesine bağlıdır. Tevhidi müşâhede, emirlere uyma konusunda ve hükümlere teslim olma hususunda ki farklılıkların sebebi muhabbettir (Ebû Tâlib el-Mekkî, 2001, s. 2/1041). Şevk'in tasavvuftaki anlamı ise, mahbûb ile buluşmak için kalplerin heyecanlanma halidir. Muhabbetin derecesine göre şevk'in dereceleri meydana çıkmaktadır (Kuşeyrî, 1989, s. 532). Buradan maksat muhabbet ne kadar şiddetli olursa, şevk'in de o derece yüksek olacağıdır. Serrâc muhabbet ehlini üçe ayırmaktadır. Birincisi; avamın muhabbeti o da Allah'ın kendilerine vermiş olduğu ihsanı görüp muhabbet duymaları şeklinde gerçekleşmektedir. İkincisi; kalp ile Allah'ın azametine, müstağni olmasına, celâline, kudretine ve ilmine bakarak oluşun muhabbettir. Bu, sadıkların ve muhakkıkların muhabbetidir. Üçüncüsü; sıddıkların ve âriflerin muhabbeti o da illersiz bir şekilde Allah'ın kadîm olan sevgisini görüp sevmeleri şeklinde olmaktadır (Serrâc, 1960, s. 86-87).

Muharrem Küçük not defterinde muhabbetullah ve şevk kavramlarından bahsetmektedir. Ona göre Mevlâ'ya müştak olan gönül, cisim ve canı ne eyleyecektir. Asıl o kişinin amacı aslına vuslat arzudur (Küçük, 1964, s. 55). Mevlâ'ya müştak yani özlem duyan ve aşkı ile yanan kişinin cisim ve can umurunda olmayacaktır. O müştakın tek hedefi Mevlâ'sına vuslattır. Mevlâ'ya müştak olanın tek arzusu O'nun rızasına erişmektir. Gece gündüz ona tazarru ve niyaz ederek likâsını talep eder ve Hak'tan gayrı bir nesne bilmez hale gelir. Müştak olan kimse halktan inkitâ' eder bir başka deyişle insanlardan manen ve kalben uzaklaşır. Ancak Hâlik'a iştîyak halinde olur (Küçük, 1964, 56). Buradan, Mevlâ'ya müştak olanın O'ndan başkasının rızasını talep etmeyeceği ve vaktini ibadet, zikir, namaz ve Kur'an ile geçireceği, Allah'ın dışındaki mevcudattan alâkasını kesip Hakk'a özlem duyar bir şekilde hayatını devam ettireceği anlaşılmaktadır.

Muharrem Küçük Allah'ın kullarını şahit tutarken "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim*" (A'râf 7/172) mîsâk-ı meclisinde halâvet-i nidâyı ervâh-ı zürriyet-i Âdem'in manen içtiğini söylemekle birlikte bu nedenle hoş bir ses işiten insanın onunla lezzet bulur ve nidây-ı Hudâ'yı şevk ile arzular demektedir (Küçük, 1964, s. 56). Kâmil bir insana hûri kızlarına müştak mısın diye sual edildiğinde, kâmil olan kimse hûrilerin hâlikına müştakım. Zira onların yüzleri O'nun yani Hakk'ın sayesinde

cevabını vermiştir (Küçük, 1964, s. 57). Kâmil insanın hikayesinden, kâmil olan kimsenin ne dünya ne de âhiret nimetlerine iltifat etmeyeceği ve onları asıl gaye yapmayacağı anlaşılmaktadır.

Muharrem Küçük can da bir aşk-ı Hudâ kalması için evvela mâsivâdan fariğ olup kişinin kendisini unutmaması gerektiğini belirtmektedir (Küçük, 1964, 57). Buradan maksat Hakk'ın dışındaki şeylere teveccüh ve meyletmemekle birlikte kendi varlığını unutarak sadece Hakk'ın varlığını müşâhede ederek aşk halini yaşamaktır.

Muhabetullah hakkında bir ârif "Beni görene ama benim kendisini görmediğim bir kimseye iştihak duymaktayım" demektedir. Buna ilaveten müştakın alameti mahbûbundan bir nesne istememesidir. Ancak rızasını istemesidir. Bir başka ifade ile müştak olan kimsenin mahbûbuna olan sevgisi karşılıksız olarak anlaşılabilir. Küçük, şevkin kendisine karîn olduğunu belirtmekle birlikte şevk ile iştihakın arasındaki farkın, şevk sahibinin O'nun rü'yeti ile sakinleşeceğini, ancak iştihak sahibinin ise onunla mülakât ile iştihakının daha da artacağını ifade etmektedir. Şevk evliyadan havas olanlara aittir, ancak iştihak ise ehassül-havas'a mahsustur. İştihakı yaşayan kimse o anda hayrettedir. Yani iştihakın verdiği manevi bir kendinden geçme durumundadır (Küçük, 1964, s. 58).

Ârifin yedi tane nuru vardır. Birincisi: akıl nuru, ikincisi: kalp nuru, üçüncüsü: tevhid nuru, dördüncüsü: mârifet nuru, beşincisi: şevk nuru, altıncısı: muhabbet nuru, yedincisi: aşk nuru. Bunun yanında nazım türünde şevk hakkında küçük bir beyt söylenmektedir. O da şudur: "nâr-ı şevk ile yanarı, nâr-ı cehennem nasıl yakar Mevlâ'ya müştak olana her nesne müştak olur. Kim Mevlâ'sına müştak olur elbette ünsüyle huzur bulur" (Küçük, 1964, s. 58-59). Üsten konu açılmışken üns, bastın bir üst derecesidir. Üns halinde olan kimse Allah'ın cemâlini tefekkür ederek kalbini ferahlatır. Ayrıca üns halinin galip olduğu kimse, insanlar arasına karışmaktan ziyade halveti ve yalnızlığı tercih eder (Yılmaz, 2019, s. 211). Kâmil insana Rabbine müştak mısın diye sorulduğunda, ona müştak değilim. Zira şevk ancak gâibe olur gâib şahid olduktan sonra şevk olmaz müşâhede olur Mevlâ'ya müştak olan ona kalbi ile nidâ edip sırrı ile münâcât eder cevabını vermiştir (Küçük, 1964, s. 59). Hikayedeki kâmil insan şevkin bir üst mertebesinde bahsetmektedir. Bir başka deyişle mürid, şahid olunca müşâhede başlar ve Allah'ın cemâl ve celâlinin tecellilerine dalar. Bu vakit de şevk olmaz sadece müşâhede olur. Ne zaman müşâhede biter o vakit tekrardan şevk başlar.

Küçük'ün muhabbetullah hakkında ister kendi ifadeleri olsun isterse de âriflerden yaptığı nakiller olsun klasik tasavvuf eserlerinde yazanlarla birçok yönden benzerlik göstermektedir. Ancak Serrâc'ın muhabbet ehlini üçe tasnif etmesi muhabbetullah bahsine farklı bir yorum katmaktadır.

Sonuç

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

2024 حزيران / June / العدد: 7 / المجلد: 4 / Issue / Cilt / Volume

Muharrem Küçük, 20. Yüzyıl Türkiye'sinde yaşamış bir tasavvuf büyüğüdür. Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna mensup olup İstanbul'da faaliyet göstermiştir. Bunun yanında Arûsî tarikatı şeyhi olan Ömer Fevzi Mardin'den de Arûsî tarikatı hilâfeti almıştır. Küçük'ün iki tarikattan hilafeti bulunması onu tasavvuf tarihi açısından önemli kılmaktadır. Sayılan iki tarikat dışında başka bir tarikattan hilafeti olup olmadığı bilinmemektedir. Şeyh Muharrem Küçük'ün Ankara, Edirne, Antalya ve İstanbul gibi şehirlerde müridleri bulunmaktadır. Küçük, şeyhlik vazifesi müddetince onların manevi terbiyelerini üstlenmiş, onlara zikir dersi vermiştir. Küçük, vefat ettikten sonra ailesine bıraktığı zarfın içinde kendisinden sonra hilâfeti devam ettirecek olan kişinin Abdurrahman Erandaç olduğunu vasiyet etmiştir. Yalnız hilafeti teslim alan Abdurrahman Erandaç'ın kendisinden sonra bir halife bırakıp bırakmadığı bilinmemektedir. Gerek notlarından gerekse yakınlarının anlattıklarından birçok İslami kitap okuyup iyi bir ilmî birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Not defterindeki kayıtlardan ehl-i irfan sözleri ve evliyanın hallerine önem verdiği belli olmaktadır. Ayrıca Küçük, bu bilgileri çevresindekilere de aktarmıştır. Bunun yanında zikir, müşâhede, nefis terbiyesi, velâyet, muhabbet ve mârifet gibi tasavvuf kavramlarına not defterinde yer vermiş ve detaylı açıklamalar yapmıştır. Bu kavramlar içerisinde not defterinde, mârifetullah bahsini diğerlerine nazaran daha detaylı anlatması, mârifetullaha verdiği önemi göstermektedir. Küçük'ün tasavvuf kavramlarına yaklaşımının klasik tasavvuf eserleri ile çoğunlukla benzerlik arz ettiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Ayış, M. Ş. (2014). Semennûdî'de Nefis Mertebeleri. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2).
- Cebecioglu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (E. Güngör, Ed.). Ağaç Kitapevi Yayınları.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, M. b. A. b. A. el-Hârisî. (2001). *Kûtü'l-kulûb fî mu'ameleti'l-mahbub ve vasfi tarîki'l-murîd ilâ makâmi't-tevhîd* (1. bs). Dâru't-türas.
- Erbil, M. F. (2000). *Gavs-ı Âzam Hazret-i Pîr Seyyid Abdüsselâm*. İrfan Yayımcılık.
- Erbil, M. F. (2005). *Gerçek Tanrı Erleri* (2. bs). İrfan Yayımcılık.
- Erkaya, M. E. (2017). *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (1. bs). Otto.
- Erkaya, M. E. (2021). *Tasavvuf ve Hayat* (1. bs). Fecr.
- Gazzâlî, E. H. M. b. M. b. M. b. A. (2005). *İhyâü ulûmi'd-Dîn*. Dâr İbn Hazm.
- İbn Manzûr, İ. M. E.-F. M. b. M. (t.y.). *Lisânü'l-'Arab*. Dâru'l-me'arif.

- Kalaç, R. (2022). Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği: Ömer Fevzi Mardin Örneği. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2).
- Kelâbâzî, E. B. M. b. İ. el-Buhârî. (1994). *Et-Ta'arruf li-mezhebi ehl'it-tasavvuf* (2. bs). Mektebetü'l-hancî.
- Kuşeyrî, E.-K. Z. A. b. H. (1989). *Er-Risâletü'l-kuşeyriyye*. Dâru's-şe'ib.
- Kuybu, B. (2019). Osman Kemâlî Efendî'nin Divanı'nda Vahdet-i Vücut Düşüncesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11).
- Küçük, M. (1964). *Muharrem Küçük'ün Özel Not Defteri 1*. Nezahat Mert Kütüphanesi.
- Öngören, R. (2004). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29). TDV Yayınları.
- Serrâc, E. N. A. b. A. b. M. et-Tûsî. (1960). *El-Lüma'*. Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse.
- Tenik, A. & Göktaş, Vahit. (2014). Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşâsına Etkisi. *Toplum Bilimleri dergisi*, 8(15).
- Tenik. A. & Göktaş, Vahit. (2015). *Allah'la Varolmanın Yolu Zikir*. Erkam Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1997). Hay. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 549-550). TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2012). Vedûd. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 598-599). TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2003). Mâsivâ. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 76). TDV Yayınları.
- Vassâf, Hüseyin. (2006). *Sefîne-i Evliyâ* (M. Akkuş, & A. Yılmaz, Haz.). Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2019). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (29. bs). Ensar.
- (T.y.). Canibim. Geliş tarihi 25 Ocak 2024, gönderen <https://www.canibim.com>